

УКРАЇНЬСЬКА НОТОВИДАВНИЧА СПРАВА В ЗАХІДНІЙ
УКРАЇНІ ХІХ — ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.:
ЕТАПИ РОЗВИТКУ

Ольга Осадця

завідувач відділу наукових досліджень творів образотворчого та музичного мистецтва Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів ЛННБ України ім. В. Стефаника, канд. мистецтвознавства

Виокремлено й охарактеризовано основні етапи розвитку української нотовидавничої діяльності у Галичині в ХІХ — першій третині ХХ ст., враховано особливості періодизації загальноісторичного, загальнокультурного і музично-історичного процесів в Україні.

Ключові слова: нотовидавнича діяльність, друковане нотне видання (нотодрук), нотовидавничий каталог.

The article deals with the basic stages of development of Ukrainian musical publishing business in Galicia in the XIX — the first third of the XX century. Special attention is paid to features of periodization of historical, cultural and musical-historical processes in Ukraine.

Keywords: musical publishing activity, printed musical edition, musical catalog.

Выделены и охарактеризованы основные этапы развития украинской нотопиздательской деятельности в Галичине ХІХ — первой трети ХХ в., учтены особенности периодизации общеисторического, культурного и музыкально-исторического процессов в Украине.

Ключевые слова: нотопиздательское дело, печатное нотное издание, нотопиздательский каталог.

Створені в минулому музичні шедеври далеко не завжди ставали набутком нащадків, адже через відсутність відповідної громадської атмосфери, організованих форм музикування, постійної виконавської бази і розвиненої нотовидавничої справи вони виходили з мистецького вжитку і переставали здійснювати належні суспільну й естетичну функції. Нотні друки власне й покликані зберігати і передавати художні цінності музичного мистецтва як сучасникам, так і наступним поколінням. Сьогодні залишається актуальним завдання підвищення ефективності книжкової справи та поліпшення якості друкованої продукції. У його вирішенні значну роль повинен відіграти досвід українських видавців, зокрема тих, хто займався друкуванням нот. Потрібно проаналізувати їх діяльність, напрями та динаміку розвитку.

У Західній Україні впродовж ХІХ — першої третини ХХ ст. відбулося становлення української нотовидавничої справи від спорадичних видань до системної, цілеспрямованої видавничої та розповсюджувальної діяльності. Цей процес становлення умовно ділимо на чотири етапи: 1816–1860-ті рр.; 1870–1890-ті рр.; 1900–1938 рр.; 1939–1944 рр.

У Західній Європі нотодруки з'являються майже водночас із винайденням друкарства; нотні інкунабули — в Німеччині та Італії в 70–80-х рр. ХV ст.^{*} [13; 31; 38; 39]. На східнослов'янських землях

* Нотодрукування виникло незабаром після винаходу книгодрукування. Спершу у церковних книгах текст церковних наспівів набирали, а для нот, які вписували від руки, залишали місця. Згодом друкувалися лінійки нотного стану, а вписувалися лише самі ноти («Музичне мистецтво», 1495); існує припущення, що ноти інколи штампували. Відліті нотні літери (без лінійок) вперше з'являються в «Короткій граматиці» Ф. Нігера (Венеція, 1480). У 1498 р. О. Петруччі (Венеція) отримує привілей на винайдений ним спосіб нотодрукування з набору металевих рухливих літер; друк був двоетапним — спочатку нотні лінійки, потім ноти. Видання Петруччі тривалий час залишалися неперевершеними за красою шрифту і точністю з'єднання нот і лінійок. Удосконалив набір П. Отен (Париж, 1525): кожна літера складалася з однієї ноти і відрізка нотного стану (лінійок). Шрифт Отена був призначений для друку в один прогін і давав змогу відтворювати багатоголосся, але, зважаючи на складність процесу набору, він незабаром поступився місцем простішому, одноголосному шрифту. У 1755 р. І. Брайткопф (Лейпціг) винайшов новий

нотодрукування (з латинським шрифтом) започатковане 1558 р., коли в Берестю було видано збірку протестантських пісень з нотами «*Pieśni chwał Boskich*» [34; 40, s. 88, 89, 184].

Необхідність задоволення богослужбових потреб у нотних збірниках у другій половині й наприкінці XVII ст. сприяли появі значної кількості їх рукописних списків, а наприкінці XVII — на початку XVIII ст. — перших східнослов'янських кириличних нотодруків (спершу в Західній Білорусії (1697, Супрасльський монастир) [14], згодом у Західній Україні (1700, 1709, 1757 у Львові, Почаєві) [21; 32-36]. Київські нотні видання XVIII ст. зовсім не вивчені і не зафіксовані в сучасних каталогах стародрукованих видань. Про них є лише короткі нотатки Д. Разумовського [22, с. 104], О. Дзбановського [5; 6], І. Савченко [24], Ю. Ясиновського [36, с. 146].

Водночас розвивалось і нотодрукарство латинським шрифтом, зокрема, в 1717 р. у Львові з друкарні Єзуїтів вийшов у світ збірник духовних піснеспівів напівдрукованого типу Станіслава Бжежанського «*Owczarnia w dzikim polu...*» [32; 35].

набірний шрифт, кожен нотний знак якого складався з трьох розбірних частин (голівки, штилю, в'язки). Широкому поширенню цього шрифту перешкоджала складність набору. Більш перспективним виявилось гравіювання нот. Нотні приклади в книгах виготовляли у вигляді опуклої гравюри на дереві («Музичні квіти», 1488). Перші досліди гравюри по металу (поглибленою) дають зразки нотодрукування у вигляді негативів — білі ноти на чорному фоні («Канцони, сонети, страмботти і фротолі», 1515). Якісно виконане гравіювання на міді в поєднанні з принципом глибокого друку з'являється в 1586 р. в С. Веровіо (Рим), який застосував цю техніку до нотодрукування, запозичивши її у нідерландських граверів. Цей спосіб давав можливість передавати нотний малюнок будь-якої складності і тому набув широкого поширення (Англія, приблизно 1611 р., збірка «Парфенія»; Німеччина, 1615; Франція, кінець XVII ст.). Значно удосконалили процес гравіювання Дж. Клуер, Дж. Уолш і Дж. Ейр (Лондон, приблизно 1730 р.). Вони почали застосовувати дошки із сплаву олова зі свинцем. М'якість сплаву полегшила роботу і дала змогу вибивати пунсонами всі знаки, що постійно використовувались. До кінця XVIII ст. нотодрукування здійснювалось безпосередньо з дощок, що приводило до їх швидкого зносу. З винаходом літографії з кожної дошки стали робити відтиск для перенесення на літографський камінь або на металеві форми для плоского друку.

Перший етап. 1816–1860-ті рр.

Становлення нотовидавничої справи у Західній Україні відбувалося тоді, коли в Західній Європі успішно розвивалися відомі музичні видавництва Andre, Artaria&CO, Bote&Bock, Breitkopf&Hartel, Mechetti [11]. Проникнення музичного мистецтва у ширші демократичні верстви населення, поширення музичної освіти та організація численних музичних навчальних закладів (шкіл, консерваторій) і пов'язана з цим диференціація музичної педагогіки як самостійної галузі, виникнення великої кількості симфонічних оркестрів та оперних театрів вимагали значного збільшення кількості друкованих нот і книг про музику (особливо музично-педагогічної літератури). Цьому сприяло також розповсюдження салонної музики, що своєю чергою викликало появу численних оркестрів, які виконували цю музику і які стали основними споживачами нотної продукції. Одночасно відбувся процес комерціалізації музично-видавничої справи. Іншим важливим чинником у вдосконаленні друкарської техніки став винахід літографії, яка уможливила збільшувати накладі нотних друків, одночасно знижуючи їх ціну.

Наприкінці XVIII — початку XIX ст. загальноукраїнського значення набувають книги, видані в Петербурзі та Москві, куди через акценти імперської російської політики змістився друкарський центр української світської культури. Була видана «Енеїда» І. Котляревського — перша книга українською мовою, друкowana «гражданським» шрифтом 1798 р. в Петербурзі. Розвинена там нотна поліграфічна база значною мірою спричинилася і до видання українських музичних творів — переважно фольклору, а далі — і професійних композиторських творів. Це українські пісні з нотами в перших російських друкованих збірниках [27] та періодичних виданнях Герстенберга-Дітмара (1797–1798), В. Трутовського (1776–1795), Львова-Прача (1790); перший український збірник народних пісень «гражданським» шрифтом з нотами Максимовича - Аляб'єва (Москва, 1834); один з перших в Україні методичних посібників харківського педагога І. Лозинського «Практическая метода для фортепиано...» (Москва, 1827).

У першій половині XIX ст. у Східній і Центральній частині України лише створювались передумови до поживавлення українського культурно-освітнього руху загалом та ногодрукарства зокрема.

Особливо велике значення мало відкриття університетів, зокрема Харківського та Київського, що стали не лише навчальними, а й громадсько-політичними та культурними центрами. Саме в друкарні при Харківському університеті було здійснено перші спроби запровадження світського нотовидання «гражданським» шрифтом, які, на жаль, не мали успіху [4; 19]. Спроби налагодити друкування нот робляться також у Києві (друкарня австрійця І. Вальнера, Ф. Гліксберга) [9, с. 9]; в Одесі 1831 р. з нотним додатком вийшов «Одеський альманах» [3, с. 188].

Характерною рисою нотодрукування цього періоду в Східній Україні було те, що нотні видання, переважно салонні п'єси місцевих композиторів, виходили спорадично, малими тиражами, часто у вигляді додатків до літературних альманахів [9, с. 9].

У Галичині в першій половині ХІХ ст. превалювало видання творів церковної музики та духовних піснеспівів, адже музична творчість в цей період обмежувалась майже виключно жанрами церковної музики [33; 35]. Потреба у богослужбових нотованих книгах, необхідних як для здійснення церковного обряду, так і для позацерковного вжитку, — диктувала подальшу появу видань гімнографічних збірників — Ірмологіонів, Осмогласників, збірників духовних пісень — богогласників, колядників, збірників набожних пісень.

Початки українського національного відродження у музичній культурі Галичини, зацікавлення українським фольклором у середовищі польських мистецьких кіл зумовили потребу в появі світських музично-видавничих ініціатив. Їх започаткувала публікація текстів і мелодій народних пісень в альманасі «Der Pilger von Lemberg» (1821, друкарня Йозефа Яна Піллера) [2]. У переліку фольклорних видань за 1820–1830-ті рр. — збірники Залеського-Ліпінського (1833, з друкарні Францішка Піллера), Паулі Жероти (1839–1840), «Ruskoje wesile» Й. Лозинського (1835, з друкарні у Перемишлі). Поетичні тексти цих фольклорних зразків друкувались латинською транслітерацією, нотованим був лише збірник Залеського-Ліпінського. Однак ці видання відіграли позитивну роль у культурному відродженні Галичини, а збірник Залеського-Ліпінського став, за висловом І. Франка, «...першою ластівкою народного пробудження» [29, с. 3]. Народна пісня, представлена у подальших нотованих збірниках, нерідко стає інтонаційним матеріалом для творчості не тільки українських, а й польських та австрійських композиторів.

Експансивна політика австрійського уряду щодо насадження вірнопідданицьких ідей серед різнонаціонального громадянства Галичини зумовила появу численних видань т. зв. «Народного гимну» або «Пісні народної». Поетичний текст твору перекладався десятьма різними мовами тих національностей, які проживали в Австрійській імперії, автором мелодії є видатний представник «віденського класицизму» Йозеф Гайдн.

Під безпосереднім впливом революційних подій 1848 р. з'являються друком патріотичні пісні, які стверджують самобутність українців, а також ряд пісень сусідніх слов'янських народів, з відповідно пристосованими до місцевих умов текстами, наприклад пісня-гимн чеського композитора Ф. ШкROUPA «Kde domov můj», видана у Львові в 1849 р. під назвою «Піснь народна», а також збірник «старогалицьких» пісень «Пісні на день 3 [15] мая 1849» з нагоди святкування першої річниці скасування панщини.

Першим у цьому збірнику є гимн «Мир вам, браття» на слова І. Гушалевича. Поштовхом до його створення, за спогадами автора тексту, стала подія «як сварили ся Поляки з Русинами»; під враженням політичної суперечки він задумав звернутися з миролюбними закликами до двох народів Галичини. Загалом старогалицькі патріотичні пісні впродовж тривалого часу були фактором об'єднання населення Галичини, збуджували їх громадянську свідомість.

Серед перших видань хорової музики — твір панегіричного характеру чеського композитора Алоїзія Нанке на честь перемиського єпископа І. Снігурського «Музика до вірша І. Левицького... Оказанії високого почтенія...», виданий у Перемишлі 1829 р. З діяльністю композитора пов'язано піднесення церковного хорового співу в Перемишлі в 1830-х рр., що зумовило виникнення т. зв. «перемиської композиторської школи».

Центрами української нотовидавничої діяльності у першій половині XIX ст. були Львів (Ставропігійське видавництво і друкарня) та Перемишль (друкарня при катедральному греко-католицькому соборі Івана Хрестителя) [8; 16].

На Буковині таким центром були Чернівці: в 1845–1847-х рр. тут вперше з'являються кириличні нотні видання духовних пісень Василя Ферлеєвича. Священик і поет Василь Ферлеєвич разом з Гаврилом Продани репрезентували літературну творчість Буковини, однак їх твори тематично і мовно були далекі від народу [25, с. 304].

Поширювалися нотні видання переважно через мережу книжкових крамниць великих міст, зокрема у Львові діяли крамниці Кароля Вільда, Францішка Голінського, Марціна Яблонського, Ігнаца Куна та ін.; на Буковині — через університетську книгарню Г. Пардіні в Чернівцях.

Паралельно з першими проявами українських світських ініціатив у нотовидавничій практиці Галичини простежується активна діяльність польських видавничих інституцій; великий вплив на цю практику мав також бурхливий розвиток австрійського нотовидання у метрополії (наприклад, діяльність віденських музичних видавництв Ataria, Bureau, Cappi, Diabelli, Spina, Mechetti та ін.). Разючий контраст розвитку австрійських і польських музичних видавництв порівняно з українськими ініціативами зумовлені насамперед відмінністю соціальних умов розвитку різнонаціональних культур в краї. Для Австрії Галичина залишалася новоприєднаною провінцією, тому австрійські осередки культури займали центральні позиції у музичному житті. Вони гуртували навколо себе прибулих австрійських композиторів Франца-Ксавера Моцарта, Яна Рукгабера, Медеріча Детто Галлюса, Йозефа Кесслера; досить часто вони адаптувались у польському середовищі й приймали його традиції, звичаї, мову (прикладом може бути діяльність Я. Рукгабера) [12, с. 86; 28]. Творчість знаних віденських композиторів Галичини тієї доби певною мірою відображена у нотодруках, що вийшли як з місцевих друкарень тогочасних львівських підприємців німецького походження А. Піллера, Й. Шнайдера, так і з віденських та лейпцизьких друкарень, а поширювались через львівські книгарні німців К. Г. Пфаффа, К. Вільда й І. Куна.

Крім австрійських осередків музичної культури, в Галичині була широко представлена польська композиторська школа. Рівень національного розвитку поляків у Східній Галичині дав можливість не лише створити сприятливі умови для власного суспільно-політичного життя в краї, а й відігравати роль панівної нації. Якісне переважаання польського елементу в Східній Галичині полягало у тому, що поляки мали більш розвинені видавничу справу, книгопоширення, бібліотечну сферу впродовж усього окресленого періоду дослідження.

У нотовидавничій галузі домінуючу роль відігравали видавничо-торговельні фірми і поодинокі підприємці німецького і польського походження, які володіли потужнішою поліграфічною

базою: К. Б. Пфафф, родина Піллерів, К. Вільд, Ян Мілліковський, Й. Шнайдер, М. Яблонський у Львові, брати Єлені в Перемишлі та багато ін. [37, с. 730].

Тогочасний репертуар польських нотодруків у Західній Україні ще мало досліджений; попереднє ознайомлення виявляє насамперед кількісне зростання світських видань — це переважно музичні твори місцевих польських композиторів — Юзефа Ельснера, Теодозії де Папари, Титуса Ернесті, Людвіка Дітца д'Арма та ін., менше — твори західноєвропейських композиторів — класиків та сучасників: Йожефа Гайдна, Людвіка ван Бетховена, Франца Шуберта та ін.

У польських виданнях представлені насамперед камерні твори — фортепіанні та вокальні, призначені для домашнього та салонного виконання, ужиткові форми церковної музики тощо. Значну частку нотодруків польських видавців становить музично-педагогічна література, вихід якої започаткувала перша на цих землях школа гри на фортепіано під назвою «Zasady i prawidła praktycznej muzyki na Klawikorgsie», видана у Львові в 1798 р.

Хоча публікування українських музичних творів польськими видавцями в Галичині мало швидше винятковий характер, вони засвідчили зацікавлення українським фольклором з боку польської суспільності. Становище української нотовидавничої справи зумовлене, на нашу думку, такими причинами:

— неповноцінною соціальною структурою української суспільності, зокрема дуже незначним відсотком інтелігенції (і та була здебільшого сполонізована або онімечена), яка б пришвидшила регенераційний процес соціально-культурного розвитку. Саме відбудова структури нації та інтелігенції як її високорозвинутої верстви, за визначенням В. Липинського, становить суть національного відродження [25, с. 209]. Греко-католицьке духовенство, як єдина на той час репрезентативна культурна верства, своєю діяльністю накладає певний відбиток на тематику фотодруків, значну частину якої творить церковна музика;

— певну «замкнутість» музики, яка звучала у приватних (не публічних) стінах палаців чи в домах магнатів [18, с. 31]. Музика (особливо світська) в цей період ще не була затребувана широкими колами громадськості, тому не було потреби в друкованому способі її тиражування. Потреби церкви в богослужбових книгах

значною мірою задовольнялись рукописними списками й поодинокими нотодруками, що виходили у Львові та Почаєві;

— великий потік імпортованих нот із Заходу, зокрема можливість необмежено ввозити і продавати ноти, видані за межами Галичини (Франц-Йосиф надав Західній Україні певні свободи: Відень був містом відкритим і доступним для кожного цісарського підданого), стали однією з причин гальмування українського нотодруку в Західній Україні;

— недостатнє технічне забезпечення друкарень відповідним поліграфічним обладнанням гальмувало друкування професійних музичних творів (світських і духовних); єдині на той час українські друкарні — Ставропігійська у Львові та єпископська в Перемишлі — мали лише нотонабірний шрифт, що звужувало і мінімізувало видавничу ініціативу і дало змогу друкувати нескладні за фактурою мелодії («народні гимни» в честь австрійського цісаря чи «старогалицькі» елегії або зразки музичного фольклору);

— до 40-х рр. XIX ст. не було жодної друкарні, яка мала б український «гражданський» (не кириличний) текстовий шрифт. Перший в Галичині друк «гражданським шрифтом» — альманах «Русалка Дністровая» — після багатьох труднощів з цензурою надруковано в Буді (Угорщина) в 1837 р., а перший нотодрук із текстом, друкованим «гражданкою», з'являється у Львові щойно в 1849 р. («Пісні на день 3 [15] мая 1849»). Подібно і в Східній Україні перша книга українською мовою — «казка» П. Гулака-Артемовського «Солопій та Хівря», друкована в Харкові в 1840-х рр., а готований збірник М. Маркевича «гражданським» текстовим шрифтом — «Южно-руські пісні з голосами» — вийшов у Києві 1857 р.

Отже, початок *першого етапу* (1816–1848) нотовидавничого процесу в Західній Україні має такі характерні ознаки:

— бурхливий розвиток нотовидання у метрополії (віденські музичні видавництва Ataria, Bureau, Carpi, Diabelli, Spina, Mechetti тощо.), активна діяльність польських і перші прояви нотодрукування українських видавців;

— поява перших друкованих українських світських музичних творів;

— тиражування українських музичних творів (церковних і світських) відбувалось паралельно переписуванням від руки (превалюючий

спосіб) і друкуванням; відсутність гострої потреби у нотодруках, що забезпечило б широкі видавничі ініціативи;

— центрами української нотовидавничої діяльності в Галичині стають Львів і Перемишль;

— українські нотні видання виходили спорадично, малими накладками, переважно за ініціативою та на кошти самих авторів, часто у вигляді додатків до літературних альманахів;

— видавничому репертуару властива тематична та жанрова обмеженість: кількісно переважають видання церковної музики і духовних піснеспівів;

— нотні видання поширювались здебільшого через існуючу на той час мережу книгарень у великих містах, зокрема Львові, Чернівцях.

У 50–60-х рр. XIX ст. нотовидавничий процес в краї збігається з народницьким чи «народовецьким» періодом національно-культурного відродження в Україні [25, с. 211-212]. Він відбувався в умовах скасування панщини, реакції після придушення повстання 1848-го р., спроб ліквідації реформ австрійським урядом, розпуску парламенту і скасування конституції. Зростання політичної активності українців призвело до загострення українсько-польських відносин, до того ж у 1860-х рр. в Галичині активно поширювалось русофільство, прихильники якого рішуче виступали проти вживання української мови. Урядові субсидії надавались в першу чергу польським культурно-освітнім установам, що не сприяло розвитку української видавничої справи в краю.

Разом з тим революційні події дали невеликому прошарку українського суспільства поштовх до початку довгої боротьби за національне та соціальне визволення. Прикладом безпосереднього втілення політичних ідей у музиці, зокрема заклики до національного примирення поляків і українців у час загострення їхньої конфронтації, може бути вокальний твір, друкований українською мовою латинською транслітерацією, на слова греко-католицького священика Софрона Витвицького «Do Zhody!» (Львів, 1864) на музику львівського польського композитора Титуся Тиця (Tytuś Tyć).

У видавничій діяльності 1850-ті рр. позначені значним спадом, зумовленим москвофільською реакцією. У нотовидавничій справі певні зрушення пов'язані насамперед із репертуаром видань: з'являються перші зразки нотодруків світської професійної музики,

представлені прижиттєвою творчістю галицьких українських композиторів старшого покоління І. Лаврівського та М. Рудковського. Це вокальні твори (для сольного співу), вміщені як нотні додатки до літературних альманахів «Лірвак з-над Сяну» (Перемишль, 1852), «Цвіти із наддністрянської левади» (Львів, 1852), збірника поезій А. Лужецького «Плач вдовиці» (Перемишль, 1853). Чотири солоспіви на тексти Лужецького видано анонімно і донедавна їх авторство приписувалося М. Вербицькому. Дослідження В. Пилиповича про творчі зв'язки І. Лаврівського з А. Лужецьким переконливо доводять, що авторство музики солоспіву належить І. Лаврівському [16, с.89].

За життя І. Лаврівського було надруковано також збірник його хорових творів «Три народні пісні» (Львів, 1855), а в 1860-х рр. у Львові літографічним способом вийшли його два хори «Гей, браття, щиро а сміло» та «Веселися, Галицька Русь». «Ці видання спричинилися найбільше до популярності Лаврівського в Галичині; хоч сам він сидів постійно в Кракові, але його композиції гомоніли в Перемишлі й у Львові», — підкреслює З. Лисько, дослідник творчості Лаврівського [15, № 3, с. 41].

У 50–60-ті рр. XIX ст. у музичний побут галицького міста широко входять українські народні пісні й танцювальні мелодії, які набувають ознак міської побутової музики [3, с. 81]. Однак друкування у фольклорних збірниках нотних зразків тут ще не стає нормою: із 10 видань подібних збірників, виданих у Галичині за десятиріччя (1860–1870) лише декілька були нотованими («Коломийки і шумки» Саламона Щасного (1863), «Буковинські пісні з голосами» (1864), «Співаник для господарських діточок» (1869) Юрія Федьковича, «Хто що любить» А. Гнатковського (1867), шкільний співаник І. Воробкевича (1870–1872), «20 песен с нотами...» (1873), решта — текстові.

Вирішальну роль у пошкваленні музично-фольклористичної діяльності відіграла творчість М. Лисенка, зокрема його обробки народних пісень. Перший випуск збірника обробок українських народних пісень вийшов у 1869 р. в Києві, незабаром поширився в Галичині і зістимулював там появу нових видань. Велике зацікавлення у музичному середовищі Галичини викликали збірники українського музичного фольклору, видані в цей час в Росії, хоч їх поширення тут здійснювалось з певними митними труднощами.

Масово друкувались збірники церковних пісень — коляд, «набожних» пісень, однак більшість з них містили тільки тексти без нот. Появу видань авторської музики на канонічний текст започаткувало «Хорное пение Божественной Литургии» з музикою І. Воробкевича (1868).

Польська музична культура Галичини середини ХІХ ст. репрезентована у нотних виданнях ужиткових форм церковного мистецтва, творчістю відомих професійних музикантів — попередників Ф. Шопена: Кароля Курпінського, Юзефа Ельснера, Кароля Ліпінського та ін. Серед жанрів превалює камерна музика — фортепіанна, скрипкова і вокальна.

На Буковині 1861 р. боротьба українців проти австрійської окупації закінчилась успішно — Буковину визнано автономним «коронним краєм», що позитивно вплинуло на її національно-культурне відродження, однак процес національного будівництва в краї порівняно з Галичиною був значно повільнішим. Першим «будителем» буковинських українців став Юрій Федькович, який збагатив музичну фольклористику двома нотними виданнями українських народних пісень (1864, 1869).

У Закарпатті посилювався угорський тиск, однак, не зважаючи на складні суспільно-політичні умови, боротьба за національне відродження Закарпаття в царині музичної культури дала свої результати — поява в 1851 р. першого на Закарпатті (надрукованого у Відні) пісенника з нотами «Рускій соловей» Николая Нодя.

Німецьку і польську нотну літературу поширювали книгарні і випозичальні Б. Полонецького, Г. Калленбаха; українські друки від середини ХІХ ст. тривалий час рекламувала і розповсюджувала книгарня Ставропігійського Інституту у Львові. Поступово мережа книжкових крамниць з'явилася і в провінційних містах Західної України (Коломиї, Станіславові, Перемишлі, Чернівцях).

Паралельно розвивалася нотовидавнича діяльність й у Східній Україні. Від середини ХІХ ст. з'явилося українське підприємництво, нотовидавнича справа зосередилась у великих містах — Києві, Харкові, Одесі [9, с.15; 23]. Ці зрушення пов'язані з іменами видавців-книгарів переважно польського походження Й. Завадського, А. Коціпінського, Б. Корейва та інших. Їх діяльність започаткувала організовані форми видання української музики. Розгорнулася активна концертна діяльність, виникли музичні організації, професійний

музично-драматичний театр, зміцніли і зросли композиторські кадри. Все це вплинуло на збільшення обсягу нотної продукції. Розвиток поліграфічної техніки сприяло застосуванню нових способів нотодрукування, збільшенню накладів видань, що своєю чергою здешевило ноти, вони стали доступними для пересічного громадянина. Твори українських композиторів отримували щораз більше визнання в європейському масштабі і частіше потрапляли до видавничих каталогів окремих фірм.

Три останні десятиліття XIX ст. для Західної України був особливо вагомим у політичній, науковій і культурній сферах. На цей період припадає *другий етап* нотовидавничої діяльності в краї, яка вирізняється значним її поживавленням.

Автономія Галичини наприкінці 1860–1870-х рр. і демократизація суспільно-громадського життя, значне поживавлення музичного життя і створення відповідного музичного середовища, які сформували відповідне коло користувачів, підвищили попит на друковану нотну продукцію. З'явилася низка громадських і культурно-освітніх національних установ («Просвіта», Наукове товариство імені Шевченка, Українське Педагогічне Товариство, Общество ім. М. Качковського у Львові, «Буковинський Кобзар» у Чернівцях; польські: Towarzystwo szkoły ludowej, Towarzystwo państwowe ksiątek szkolnych, Komisja wychowania obywatelskiego у Львові тощо), що створило передумови для поживавлення їхньої видавничої діяльності. У 80–90-х рр. XIX ст. в Галичині активно діяло 11 професійних книжкових видавництв, зросла кількість друкарень, спеціалізованих на виданні української книги.

У Західній Україні поживавився музичний, зокрема концертний рух, що зумовило появу масових аматорських хорових гуртків і товариств (хор «Академічного братства», «Торбан», «Боян» у Львові, численні польські музичні товариства та освітні інституції). З діяльністю цих товариств пов'язані перші організовані форми нотовидавничої діяльності в українській музичній культурі Галичини. Так, члени хору «Академічного братства» заснували нотне видавництво «Бібліотека музикальна» [30]; при товариствах «Боян» у Львові, Станіславові, Коломиї, Перемишлі та «Бандурист» організовано підручні музичні видавництва. Водночас успішно розвивався польський нотовидавничий рух (фірми К. Піллера, К. Якубовського, Б. Полонєцького, Г. Калленбаха, Губриновича і Шмідта тощо).

Нотовидавнича діяльність не оминула і провінції. Зокрема, заснування в 1895 р. друкарні при Василянському монастирі в Жовкві стало важливою подією в історії релігійного книго- і нотовидання; воно дало поштовх для створення василянських видавничих осередків в Ужгороді на Закарпатті та в декількох країнах Європи [11, с. 404].

В останні два десятиліття XIX ст. українська видавнича справа внаслідок заборони українського друку в Росії (Валуєвський циркуляр (1862), Емський указ (1876), що згубно позначилась на долі української видавничої справи, на тривалий час (до 1905) сконцентрувалася за межами Російської імперії. В цих умовах Галичина та Буковина відігравали своєрідну компенсаторну функцію, випускаючи в світ поодинокі заборонені російською царською цензурою музичні твори (до їх числа долучилось чимало творів наддніпрянських композиторів: М. Лисенка, К. Стеценка, Я. Яциневича та ін.).

Українські нотодруки цього періоду представляють як професійну світську і церковну музику, так і народну музичну творчість, призначену переважно для репертуару численних хорів або для домашнього музикування [10; 11]. Продовжує розвиватись українська музична фольклористика.

Схожі тенденції у нотовидавничій діяльності проявилися і в Східній Україні, враховуючи при цьому, що інший суспільно-політичний і культурний контекст сприяв більш інтенсивному її розвитку. Так, 70–80-ті рр. XIX ст. характерні посиленням ролі губернських міст як музично-видавничих центрів; зріс попит на музичну літературу; розширилась мережа друкарень, покращилось їхнє технічне оснащення; почала розвиватись видавнича діяльність у провінції; з'явилися спеціалізовані музичні видавництва Л. Ідзіковського, Б. Корейва, Є. Островського та ін.; урізноманітнілась тематика видань; їхнім розповсюдженням займалися спеціалізовані музичні магазини, бібліотеки, комісіонери [9, с. 15-16; 23].

Отже, впродовж *другого етапу* відбулося формування української нотовидавничої справи як повноцінної системи, хоч розвивалася вона значно повільніше і у важчих соціально-культурних і політичних умовах, аніж польська. З початком діяльності музичних товариств пов'язані перші організовані форми нотовидавничої діяльності та книгопоширення в українській музичній культурі Галичини; до нотовидавничої діяльності залучались громадські та культурно-освітні товариства; набуло ваги нотовидання у провінції.

Внаслідок інтенсивного розвитку музичної культури сформувалися категорії слухачів, відповідно і покупців нотної літератури, орієнтовані на професійне виконавство, педагогіку, аматорство. Поширення української нотної літератури забезпечувала система книгарень і бібліотек («Просвіти», НТШ, «Народного дому», музичних товариств та музично-освітніх установ).

Третій етап нотовидавничої діяльності в Західній Україні припадає на початок ХХ ст., роки Першої світової війни і визвольних змагань (1914–1921) і до початку Другої світової війни.

З початком ХХ ст. в Україні швидко зросла кількість друкарень, переважно приватних. У видавничу справу було вкладено все більше капіталу, сформувався тип підприємця — одночасно видавця і власника друкарні. Хоч видавництво і друкарня стали цілком окремими установами, створились своєрідні видавничо-друкарські монополії, оснащені передовою технікою, які нерідко поглинали дрібні друкарські заклади. Розвиток поліграфічної техніки сприяв застосуванню нових способів нотодрукування, збільшенню накладів, що здешевлювало нотні видання, робило їх доступними для користувачів.

Перше десятиліття ХХ ст. в музичній культурі Східної України знаменується створенням у музиці патріотичних і духовних шедеврів. Тимчасова відсутність цензури уможливила видання творів, заборонених царською владою, а згодом — більшовиками. Нотовидавничу діяльність на Сході України продовжували відомі приватні видавничі фірми: в Києві — Л. Ідзіковського (до 1919 р.), Г. Інджишка (згодом — Київське Музичне Підприємство), «Кобза», в Одесі — Є. Островського та ін.

У нотовидавничій діяльності Західної України важливою подією стала організація першого українського приватного спеціалізованого музичного видавництва «Торбан» (Українська накладня, Музична накладня «Торбан», Львів, 1905).

Воєнні події Першої світової війни і визвольних змагань наклали відбиток на тематику тогочасних галицьких нотодруків. Від самого початку організації легіону Українських січових стрільців пісня стала невід’ємною частиною його побуту, тому пісні, присвячені УСС, і пісні, створені в середовищі УСС, активно поширювалися серед вояків і рукописним, і друкованим способами.

Визначними творцями стрілецьких пісень були: Михайло Гайворонський, Роман Купчинський, Лев Лепкий, Антон Баландюк,

Ярослав Барнич та інші. Характерними прикладами тогочасних нотних видань слугують збірники: «Жовнярські пісні з голосами» Ю. Федьковича (1915), «Воєнні квартети» Ф. Колесси (1916), «Ще не вмерла Україна: Співанник з великих днів» (1916), «Сурма» (1921), серія «Стрілецькі пісні» у видавництві «Просвіта», чотири випуски «Стрілецьких пісень» в опрацюванні Я. Ярославенка та ін.

Основними видавцями стрілецької музичної творчості в Галичині були музичні видавництва «Ліра» (Станіславів), «Торбан» (Львів), «Україна» (Відень), поодинокі видання 1917 р. ініціювала Українська Культурна Рада у Відні.

Отже, в зв'язку з подіями Першої світової війни і визвольних змагань цей період у нотовидавничій діяльності Західної України позначився різким обмеженням нотодруків. Одночасно урізноманітнілась тематика видань, поповнившись стрілецьким пісенним репертуаром.

У міжвоєнний період (1921–1939) в Галичині існувало вже майже 40 українських видавництв; видавничими осередками залишилися міста Львів, Жовква, Станіславів, Коломия, Перемишль, Тернопіль; на північно-західних землях — Холм, Луцьк; на Буковині — Чернівці [26].

Хоча українська книжкова продукція в Західній Україні кількісно не була значною (22 % від усіх україномовних книг в УРСР), тематика видань була різноманітнішою; поступово зростали темпи видання, кількість назв і накладів. Складнішою справа була з нотовиданням. Нестача українських нотодруків поживала практику нотовидавничого підприємництва таких галицьких товариств, як НТШ, «Просвіта», «Українське Педагогічне Товариство», музичних товариств: СУПРОМ, Музичне товариство ім. Лисенка, «Буковинський Кобзар» у Чернівцях. У репертуарі цих видавців — творчість С. Людкевича, М. Колесси, Б. Кудрика, З. Лиська, Н. Нижанківського.

Польські нотні потреби формували почасти освітні та музичні товариства й установи (Towarzystwo szkoły ludowej, Towarzystwo państwowe książek szkolnych, Komisja wychowania obywatelskiego у Львові тощо.).

До збільшення друкованої нотної продукції в цей період долучились також відомі українські видавництва: І. Тиктора, М. Таранька, В. Кунанця (видавництво «Дешева книжка»), видавництва «Русалка»,

«Червона Калина», що діяли у Львові в 30-х рр. ХХ ст. Польський нотовидавничий рух поживлявала діяльність Б. Полонєцького, видавничо-книгарської фірми «Губринович і Шмідт» та ін.

Незважаючи на складність тогочасних умов, західноукраїнська нотовидавнича справа, як складова частина української культури, відіграла важливу роль в утвердженні національної свідомості й патріотизму, самовияві і самозбереженні українства з огляду на ще складніші й жорстокіші реалії нищення української культури в радянській Україні, коли з 1930-х рр. одночасно з розгромом «українізації» та новим спалахом терору щодо українських кадрів посилилася політика централізації видавничої справи, надзвичайно суворою стала цензура.

Викривленими до абсурду були ідеологічні закиди рецензентів щодо тематики радянських видань масових пісень. На сторінках музичного часопису «Музика — масам» друкувались списки музичних творів, дозволених до виконання вищим музичним комітетом при НКО УРСР; серед характерних назв рекомендованих творів — «Даешь отпор», «Ликбезная серенада», «Бойова ударницька», «Марш тракторних колон» тощо.

Під сувору критику потрапляли не лише певні видання республіканської продукції, а й видання Музичного сектору Госиздата РСФСР з вимогою «рахуватися з думкою української радянської суспільності і виправити хиби своїх видань». З огляду на різні, але однаково складні політичні умови розвитку нотовидавничої справи як в східних, так і в західних землях України особливої ваги вона набрала в умовах еміграції [7]. Визначним осередком української видавничої продукції стала Прага (там вийшло майже 30 музичних видань). У Берліні впродовж 1919–1932 рр. діяло Музичне видавництво «Україна» Я. Оренштайна, що зробило значний внесок у розвиток українського музичного репертуару.

Таким чином, у більш (на Підкарпатській Русі у складі Чехо-Словаччини) чи менш (в Галичині, Буковині, Волині й Холмщині під польською і румунською окупаціями) сприятливих умовах українська нотовидавнича справа набрала ознак політичної боротьби, спрямованої на самозбереження і продовження розбудови національно-культурного процесу з огляду на тенденції нищення українства й ідеологічний тиск в умовах УРСР.

Четвертий етап нотовидавничої діяльності Західної України розпочався в 1939 р. З початком Другої світової війни і після включення західноукраїнських земель до СРСР всі наявні там видавничі центри було зліквідовано [1; 17; 20]; у Львові було націоналізовано 140 поліграфічних підприємств, в результаті їх концентрації новим урядом створено 24 друкарні. Поодинокі музичні твори західноукраїнських авторів (М. Колесси С. Людкевича, Є. Козака) у довоєнні роки публікувало радянське видавництво «Мистецтво» в Києві.

У воєнний період можна виокремити кілька осередків, які постійно спеціалізувались на випуску музичної літератури: «Українське видавництво» у Кракові–Львові (1940–1944) — було найрегулярніше, найпотужніше і найбільше на той час, з універсальним та досить численним репертуаром. Нелегально у Львові діяли такі нотовидавничі установи, як приватне музичне видавництво «Горбан» Я. Ярославенка та Інститут Народної Творчості. В роки Другої світової війни видавнича діяльність здійснювалась і в еміграції — у США, Канаді, деяких європейських країнах. Зокрема, у Відні працювало «Нотне видавництво» Бориса Тищенка, яке опублікувало низку українських нотних пісенників.

У підсумку відзначимо, що в межах досліджуваного періоду в Західній Україні відбулося становлення української нотовидавничої справи від спорадичних видань — до системної, цілеспрямованої видавничої та розповсюджувальної діяльності. Цей процес становлення можна умовно поділити на чотири, якісно відмінних між собою, етапи — залежно від умов, в яких вони відбувалися. Ця періодизація виявляє певний паралелізм історичних, культурологічних процесів у Східній та Західній Україні. Певний паралелізм простежується і в нотовидавничому русі різних регіонів України, зокрема спільним гальмуючим фактором цього руху стала імперська й окупаційна політика як Росії, так і Австрії, Польщі чи інших держав, вона мала руйнівний характер і спрямовувалась на знищення українського друку і придушення української культури в цілому. Однак, незважаючи на утиски, релігія, історія, мова, мистецтво стали інтегруючими чинниками утвердження національної свідомості й патріотизму; своє належне місце серед цих чинників зайняла українська нотовидавнича справа.

1. *Антонюк Н. В.* Українське життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.) : за матеріалами періодичної преси / *Наталія Володимирівна Антонюк*. — Львів, 1997. — 232 с.
2. *Волинський Й.* Перша публікація мелодій українських народних пісень у Галичині / *Йосиф Волинський* // Питання історії і теорії української музики. — Львів, 1957. — Вип. I. — С. 44–50.
3. *Вольман Б. Л.* Русские нотные издания XIX — начала XX века / *Борис Львович Вольман*. — Ленинград : Музыка, 1970. — 216 с.
4. *Гесс де Кальве Г.* Теория музыки / *Густав Гесс де Кальве*. — Харьков, 1818. — Ч. I. — С. 3-4.
5. *Дзбановський О.* Минуле музичної культури на Україні / *О. Дзбановський* // Червоний шлях. — 1927. — № II. — С. 246.
6. *Дзбановський О.* По київських музеях і бібліотеках / *О. Дзбановський* // Музыка. — 1927. — № 3. — С. 27-28.
7. *Дорошенко Д.* Українські видавництва за кордоном в 1918–1921 рр. / *Дмитро Дорошенко* // Книжка. — 1921. — Чис. 3. — С. 47-52 ; чис. 4-6. — С. 82-85.
8. *Дух і ревність: Владика Снігурський та інші перемишляни / упоряд. Володимир Пилипович.* — Перемишль ; Львів : Перемиський відділ ОУП, 2002. — 496 с. — (Перемиська бібліотека ; т. 2).
9. *Зеленська Л. М.* Музично-видавнича діяльність на Наддніпрянській Україні другої половини XIX — початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство» / *Лариса Михайлівна Зеленська* ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. — Київ, 2002. — 21 с.
10. *Зелінський О.* Редакції гимну «Ще не вмерла Україна» в старих рукописах та першодруках / *Олександр Зелінський* // *Musica Galiciana = Музыка Галичини / ЛДМА ім. М. Лисенка.* — Львів, 2001. — Т. VI. — С. 257-307. — (Наукові збірки ЛДМА ім. М. Лисенка ; вип. 5).
11. *Ісаєвич Я. Д.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / *Ярослав Дмитрович Ісаєвич* ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2002. — 520 с.
12. *Кияновська Л.* Стильова еволюція галицької музичної культури XIX–XX ст. / *Любов Кияновська.* — Тернопіль : АСТОН, 2000. — 340 с.
13. *Конюшенко І. В.* Історія нотодрукування в Україні та етапи його поширення / *І. В. Конюшенко* // Журналістика. Лінгвістика. Дидактика : зб. наук. праць / ПНПУ ім. В. Г. Короленка. — Полтава, 2010. — С. 96-101.
14. *Лабынцев Ю.* Некоторые вопросы кирилловского нотопечатания в Супрасле / *Юрий Лабынцев* // Федоровские чтения. 1978. — Москва, 1981. — С. 174-178.

15. *Лисько З.* Іван Лаврівський / *Зиновій Лисько* // Українська музика. — 1938. — № 1. — С. 6-9 ; № 3. — С. 37-42 ; № 4. — С. 64-66 ; № 5. — С. 77-79 ; № 6. — С. 97-100 ; № 7/8. — С. 117-120.
16. Лірвак з-над Сяну : Перемишльські друки середини XIX століття / упоряд. *Володимир Пилипович*. — Перемишль : Перемишльський відділ ОУП, 2001. — 451 с. — (Перемишльська бібліотека ; т. 1).
17. *Луцький О.* Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941–1944 рр. / *Олександр Луцький* // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць. — Львів, 1997. — Вип. 3-4. — С. 194-224.
18. *Мазепа Л.* Сторінки музичного минулого Львова (з неопублікованого) / *Лешек Мазепа*. — Львів : Сполом, 2001. — 280 с.
19. *Миклашевський Й. М.* Музична і театральна культура Харкова XVIII–XIX ст. / *Й. М. Миклашевський* ; передм. *Г. Тюменевої*. — Київ : Наук. думка, 1967. — 160 с.
20. *Паламарчук О.* А музи не мовчали / *Оксана Паламарчук*. — Львів : Зерна, 1996. — 96 с.
21. *Порецкая Н.* Раннее нотопечатание в Белоруссии / *Н. Порецкая* // Польша. — 1970. — № 8. — С. 125.
22. *Разумовский Д.* Церковное пение в России / *Дмитрий Разумовский*. — Москва, 1867. — Вып. 1. — 136 с.
23. *Савченко І.* Видавнича фірма «Леон Ідзіковський» (до 150-річчя заснування) / *Ірина Савченко* // Бібліотечний вісник. — 2009. — № 3. — С. 49-58.
24. *Савченко І.* Нотно-друкарська справа у Києво-Печерській лаврі / *Ірина Савченко* // Бібліотечний вісник. — 2014. — № 5. — С. 16-23.
25. *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу / *Мирослав Семчишин*. — Вид. 2-ге. — Київ : Фенікс, 1993. — 550 с.
26. *Сімович В.* Видавнича справа на Буковині в останньому десятилітті (1918–1928) / *Василь Сімович* // Книголюб (Прага). — 1928. — Чис. 1/2. — С. 31-46.
27. *Сперанский М. Н.* Малорусская песня в старинных русских печатных песенниках / *М. Н. Сперанский* // Этнографическое обозрение. — 1909. — Кн. 81-82, № 2-3. — С. 120-144.
28. *Токарчук В.* Забуте ім'я / *Володимир Токарчук* // Музика. — 1996. — № 2. — С. 25.
29. *Франко І.* «Король Балагулів» Антін Шашкевич і його українські вірші / *Іван Франко* // Записки НТШ. — Львів, 1904. — Т. 57. — С. 1-34.

30. *Франко І.* Симпатичне видавництво музикальне / *Іван Франко* // *Зоря*. — 1886. — № 1. — С. 20. — [Про видавництво «Бібліотека музикальна» у Львові].
31. *Юргенсон Б. П.* Очерк истории нотопечатания. С приложением перечня нотных изданий XV–XVI веков и кратких сведений о главнейших печатниках, граверах и издателях XVI–XVII веков / *Б. П. Юргенсон*. — Москва : ГИЗ «Музыкальный сектор», 1928. — 188, [3] с., 6 л. нот.
32. *Ясиновський Ю.* Львівські нотні першодруки / *Юрій Ясиновський* // *Musica Galiciana = Музика Галичини* / ЛДМА ім. М. Лисенка. — Львів, 2001. — Т. VI — С. 7-16. — (Наукові збірки ЛДМА ім. М. Лисенка ; вип. 5).
33. *Ясиновський Ю.* Нотні рукописи у фондах ЦНБ АН УРСР (Ірмологіони) / *Юрій Ясиновський* // *Фонди відділу рукописів ЦНБ АН УРСР*. — Київ, 1982. — С. 130-154.
34. *Ясиновський Ю.* Перші східнослов'янські нотні видання (до 400-річчя книгодрукування на Україні) / *Юрій Ясиновський* // *Українське музикознавство* (Київ). — 1974. — Вип. 9. — С. 128-137.
35. *Ясиновський Ю. П.* Українські та білоруські нотолінійні ірмолої 16 — 18 століть : каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження / *Ю. П. Ясиновський* ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 1996. — 623 с.
36. *Ясиновський Ю.* Українські нотні видання XVIII ст. / *Юрій Ясиновський* // *Бібліографія українознавства : бюлетень Комісії української бібліографії Міжнародної асоціації україністів*. — Львів, 1994. — Вип. 2. — С. 23-27.
37. *Błażczyk, L. T.* Życie muzyczne Lwowa w XIX wieku / *L. T. Błażczyk* // *Przegląd wschodni*. — 1994. — Т. I, zesz. 4. — S. 695-736.
38. *Luther W.* Notendruck / *Luther W., Schaal R.* // *Musik in Geschichte und Gegenwart: Allgemeine Enzyklopädie der Musik*. — Kassel ; Basel, 1961. — Bd. 9. — S. 1667-1695.
39. *Notendruck-und-stich* // *Riemann H.* *Musik-lexikon*. — Sachteil. — Mainz, 1967. — Bd. 3. — S. 638-641.
40. *Przywecka-Samecka M.* Drukarstwo muzyczne w Polsce do końca XVIII wieku / *Maria Przywecka-Samecka*. — Kraków : PWM, 1969. — 264 s.